
P r i n o s i

UDK: 1(091) Toma Akvinski
Primljeno 1/2001.

TEMELJI METAFIZIKE TOME AKVINSKOG

Marko Vučetić, Zadar

Sažetak

Autor u ovom članku iznosi temeljne metafizičke misli Tome Akvinskog, uvažavajući razrješenja suvremenih tomista o svim prijepornim pitanjima koja su se nataložila tijekom vremena. Osobita važnost pridaje se metafizičkoj strukturi bića, čijom analizom postaje očigledno kako su sva bića sastavljena - materijalna od materije i forme, a duhovna od biti i bitka - te tako u sebi nemaju dovoljan razlog bivstvovanja budući da nisu svoj bitak nego imaju bitak, a kako jesu, nužno je da bitak dobiju od onog koji je sam svoj bitak, odnosno od Boga. Toma je tako doveo u radikalnu ovisnost sve postojeće o Bogu, koji ne samo da daje bitak svemu što jest nego i sve održava u bivstvovanju participacijom na svom bitku. Ovim je Toma, ujedinjujući Aristotelov Čisti Akt i Platonov pojam participacije s kršćanskom doktrinom o stvaranju *ex nihilo*, stvorio svoj vlastiti originalni nauk te se tako pokazao neumornim tražiteljem istine.

Gljučne riječi: Toma Akvinski, metafizika, bitak, participacija.

Uvod

Toma Akvinski* ulazi u rijetke velikane ljudske povijesti, čija veličina ni nakon sedam stoljeća ne blijedi. Njegov doprinos u filozofskim i teološkim nastojanjima razumijevanja svijeta je

---

* Ovo je diplomski rad koji je od mentora na Filozofskom fakultetu u Zadru dobio pohvalnu ocjenu. Njegovim objavljivanjem u *Crkvi u svijetu* želimo potaknuti autora da nastavi istraživati i da produbi ovu problematiku. Uredništvo.

pregolem i stoga ne čudi što ga je povijest do sada obdarila sa čak tri naslova "Zajednički naučitelj", "Anđeoski naučitelj", te "Naučitelj čovječnosti". Ovaj posljednji naslov dodijelio mu je papa Ivan Pavao II., godine 1979.

Toma Akvinski se smatra "tvorcem" filozofije koja se naziva filozofija *perennis*. Filozofija je to koja "nije njegova. Bila je prije njega. Ona je iznad njega. Ostat će do svršetka svijeta jer će se posljednji čovjek služiti kategorijama te filozofije. Upravo zbog toga što je filozofija koju u embriju posjeduju svi ljudi."¹

Jedna od glavnih karakteristika Tomine filozofije je objektivnost, realnost, ali i "otvorenost cjelokupnoj stvarnosti u svim njezinim dijelovima i razmjerima", a ta se otvorenost "temelji i izvire iz činjenice da je filozofija svetog Tome filozofija bitka tj. zbiljnosti bivstvovanja (*actus essendi*), čija je transcendentalna vrijednost najizravniji put da se uzdignemo do spoznaje samostojnog Bitka (*Esse subsistens*) i čiste Zbiljnosti (*Actus purus*), Boga".²

Međutim, Toma nije pisao samo filozofske i teološke traktate, zalazio je i u ostala područja ljudske kreativnosti,³ kao što je pjesništvo, uvijek braneći svoj dubok osjećaj za čovjeka.

Toma se sa svojim učiteljem Albertom Velikim smatra prethodnikom moderne znanosti,⁴ tako da njezin napredak nikad ne može poništiti važnost Tomina nauka, utemeljenog na afirmaciji bitka, nauka koji se predstavlja kao "znanost koja nadilazi sve ostale i koja je ne samo neovisna o njima nego ih u bitnome dopunja".⁵

Život i djelo

Toma Akvinski je rođen godine 1225. u dvorcu Roccasecca, nedaleko gradića Aquino, od oca Landolfa i majke Theodore. Otac mu je bio plemićkoga roda, pripadao je dvorskom plemstvu cara Fridriha II. od Hohenstaufena.

1 J. Kuničić, *Uvodne riječi*, u: Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskog, Dominikanski provincijalat, Zagreb, 1974., str. 7.

2 Ivan Pavao II., *Naučitelj čovječnosti i drugi spisi o suvremenosti sv. Tome Akvinskog*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., str. 14.

3 O raznolikosti tema o kojima je Toma pisao usp. *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskog*, Dominikanski provincijalat, Zagreb, 1974.

4 Usp. T. Vereš, *Iskonski mislilac*, Dominikanska naklada "Istina", Zagreb, 1978., str. 79-90, gdje Vereš prikazuje utjecaj Tominog astronomskog sustava na modernu znanost.

5 Ivan Pavao II., op. cit., str. 15.

Stari plemićki običaj nalagao je da se najmlađi sin usmjeri prema crkvenom položaju. Tako je i Toma već u petoj godini života poslan na školovanje u benediktinski samostan Monte Cassino, gdje prima prva znanja iz kaligrafije, gramatike i stihotvorstva. Pred kraj Tomina devetogodišnjeg školovanja u Monte Cassinu izbija sukob između pape Grgura IX. i cara Fridriha II., za čijeg je trajanja Fridrih II. pretvorio samostan u vojnu utvrdu.

Te iste 1239. godine Toma odlazi na studij u Napulj i upisuje fakultet umijeća koji se sastojao od *triviuma* i *quadriviuma*. Tada se upoznaje s dominikanskim, prosjačkim redom u koji i stupa 1243. godine, izazvavši sablazan u obitelji. Kako ga obitelj nije mogla nagovoriti na izlazak iz reda, na silu ga odvođe i drže zatvorenim godinu dana u obiteljskom zatvoru. Bez obzira na drastične mjere i pritisak,⁶ Toma ustraje u borbi za zvanje pobijedivši obitelj koja ga pušta na slobodu i vraća u Napulj na nastavak filozofsko-teoloških studija.

Nakon Napulja Toma odlazi u Köln, gdje studira kod Alberta Velikog od 1248. do 1252. godine. Albertova predavanja su tako snažno djelovala na Tomu da on postaje šutljiv i zamišljen, zbog čega ga kolege nazivaju "muklim sicilijanskim volom". Albert je odlučio u javnoj raspravi provjeriti Tomine umne sposobnosti dodijelivši mu ulogu branitelja teza koje je on napadao. Nakon Tomine izvanredne obrane Albert oduševljeno kazuje: "Mi ga zovemo 'muklim volom', ali on će jednoga dana tako zamukati svojom naukom da će odjeknuti cijelim svijetom."⁷ Od tog trenutka između njih dvojice se rađa iskreno prijateljstvo i tijesna znanstvena suradnja.

Nakon Kölna Toma odlazi, na Albertovu preporuku za asistenta na Pariško sveučilište, gdje tumači *Četiri knjige Sentecija* Petra Lombardijskog. Po isteku četverogodišnje službe asistenta biva promaknut na akademski stupanj licencijata, a nedugo potom postaje i redovni profesor.

Godine 1259. napušta Pariz, odlazi u Italiju i predaje teologiju do 1268. godine kad se ponovno vraća u Pariz, gdje ostaje do 1272. godine. Za boravka u Parizu sudjeluje u polemici s averoistima kao i s onima koji napadaju vjerske redove. Godine 1272. odlazi u Napulj i osniva dominikanski generalni studij na kojem nastavlja s predavanjima. Godine 1274. papa Grgur X. poziva ga da sudjeluje na općem saboru u Lyonu, no, putovanje u Lyon nije nikad završeno, jer

⁶ O pritiscima kojima je Toma bio izložen za vrijeme izoliranosti usp. T. Vereš, *Život i djelo sv. Tome Akvinskog*, u: *Toma Akvinski, Izabrano djelo*, Globus, Zagreb, 1981., str. 8-9.

⁷ Citirano prema *ibid.*, str. 10.

Toma umire 7. ožujka 1274. godine u cistercijskom samostanu Fossanuova.

Iako je Tomin životni put dug svega 49 godina, bio je izuzetno plodan. Tomina djela po tematici je moguće razdijeliti u pet grupa.⁸ Prvu grupu čine tumačenja Svetog pisma, a sastoje se od deset djela; drugu, tumačenja Aristotelovih djela i Knjige o uzrocima; ukupno 13 djela; treću, velika sustavna djela u koja spadaju *Tumačenje četiriju knjiga Sentencija Petra Lombardijskog*, *Suma protiv pogana*, *Suma teologije*, *Prijepona pitanja*, te *Pitanja o bilo čemu*; četvrtu, izvorna manja djela, ukupno 49 djela od kojih je najznačajnija rasprava *O biću i biti*, petu grupu čine propovijedi, a šestu nastupna predavanja.

Toma i aristotelizam

Toma Akvinski nije se nikad smatrao ničijim sljedbenikom doli istine, ali je i "prihvaćao svakog sutražitelja i sunalaznika istine, kako Parmenida, tako Heraklita, Platona, Aristotela, Avicenu i Majmonida".⁹ Tomino pozivanje na mnoge autore odražava, prije svega, njegovo temeljno uvjerenje kako je istina razasuta po cijelome svijetu i da je valja potražiti.

Ipak, treba kazati da je Toma zajedno sa svojim učiteljem Albertom Velikim približio Aristotela kršćanskom svijetu,¹⁰ koji ga je bio stavio na popis zabranjenih djela. Naime, kršćanstvo 13. stoljeća bilo je prožeto platoničkim duhom, koji je ovaj svijet smatrao sjenom nadsvijeta. Približivši Aristotela kršćanstvu Toma uklanja platonički simbolizam, proširujući vidike zbiljnosti realnošću materijalnog svijeta. U tom smislu Toma jest svojevrсни popularizator Aristotelovog nauka, kojeg u dobroj mjeri preuzima, obogaćuje i razrađuje, ali nije samo to. Naime prihativši Aristotelovu znanost o biću kao biću Toma zaključuje da svaka stvar, prije svega, mora biti, što ga navodi da i zajednički izvor stvari jest u apsolutnoj punini bitka.

Iako su Tomini spisi prožeti Aristotelovom mišlju, metodom i terminologijom, ipak ne možemo zaključiti da je Toma samo aristotelovac.¹¹ On to nije jer poznaje i jednu drugu dimenziju -

⁸ Usp. T. Vereš, *Život i djelo sv. Tome Akvinskog*, u: Toma Akvinski, Izabrano djelo, Globus, Zagreb, 1981., str. 28-31.

⁹ Ibid., str. 20.

¹⁰ Usp. G. K. Chesterton, *Otac zapadne kulture*, Naklada "Istina", Zagreb, 1939., str. 47-72.

¹¹ Iz samog postojanja tomističke filozofije É. Gilson izvodi zaključak o kontradiktornosti tvrdnje po kojoj je Toma samo jedan od mnogih filozofa

kršćanstvo, koje rješava problem materije, tvornog uzroka, ali i raspravlja o vječnosti svijeta, osobi, Bogu kao subzistentnom Bitku, aktu bivstvovanja, itd.

BIĆE KAO BIĆE - OBJEKT METAFIZIKE

U ljudskom znanju uvriježila se definicija metafizike kao sustavnog studija zadnjih uzroka, prvih i najuniverzalnijih principa stvarnosti. Metafizika ima svoj materijalni i formalni objekt i kao takva jest znanost. Formalni objekt metafizike je biće kao biće, dok materijalni objekt uključuje svu stvarnost. U metafizici se biće određuje kao ono što jest, odnosno ono što ima svoj bitak, a kako svaka stvar jest, pojam biće ne ulazi u rod i "kada kažemo da se pojmu biće nešto dodaje, onda se to uzima u smislu isticanja nekog vida (*modum*) koji sama riječ 'biće' ne izražava".¹²

Spomenuto dodavanje može biti dvostruko, na način isticanja posebnog načina bivstvovanja koje shvaćamo kao različite kategorije stvarnosti, ali i drugačije, kad isticanje pripada svakom biću, bilo u odnosu prema samom sebi bilo u odnosu prema drugom biću.

Kad se u biću ističe nešto na potvrdan ili niječan način, upotrebljava se izraz 'stvar', koji izražava odgovor na pitanje 'što je nešto', dok "nijećanje koje apsolutno primjenjujemo na svako biće dolazi do izražaja u pojmu 'nerastavljivosti' (*indivisio*) što pak izražava pojam 'jednog' (*unum*)", jer, "pojam 'jednoga' ne kaže ništa drugo nego da se neko biće promatra kao nerastavljivo (*ens indivisium*)".¹³

Ukoliko se promatra odnos jednog bića prema drugom, uzima se u obzir rastavljivost jednog bića od drugog, što označava izraz 'nešto'.

Navedeni prikaz zorno ilustrira kako pojam biće ima maksimalnu širinu, ali i maksimalan sadržaj zbog čijeg je bogatstva riječ o analognom pojmu.¹⁴

Ipak možemo uočiti da se svako biće sastoji od dva elementa: subjekta i akta bivstvovanja. Subjekt nam govori što biće jest, a naziva se bit, dok akt bivstvovanja čini da biće jest. Biće i bitak se recipročno uključuju na trostruk način:¹⁵

---

aristotelovskog smjera (usp. É. Gilson, *Uvod u kršćansku filozofiju*, FTI, Zagreb, 1995., str. 42-43).

12 QDV, q. 1, a. 1.

13 QDV, q. 1, a. 1.

14 Analogan pojam je onaj pojam koji se pripisuje različitim objektima tako da mu je značenje djelomično isto, a djelomično različito.

15 Usp. A. Mišić, *Metafizika* (skripta), FTI, Zagreb, 1995., str. 10.

1. Biće kao sve ono što jest, jest ukoliko posjeduje bitak;
2. Upravo zbog navedenog, pojmom biće se često izriče i bitak same stvari, odnosno vršenje akta bivstvovanja;
3. Posljedica svega jest da pojmom biće u pravom smislu označavamo samo ono što postoji u stvarnosti.

Međutim, za razliku od realnih, stvarnih bića, postoje i bića koja se nalaze samo u ljudskom umu, a nazivamo ih mogućim bićima. Realno biće jest zahvaljujući bitku, a način na koji biće jest određuje bit čineći da svako biće jest to što jest.

Možemo reći da u svim bićima postoje dva konstitutivna principa: bit i bitak. Bitak je akt bića iz čega se zaključuje da biće nije bitak, nego da ima bitak. Akt označava savršenost ili vlastitost stvari. Bitak je univerzalan akt koji odgovara svim stvarima čineći da one jesu i kao takav obuhvaća sve ono što neko biće sadrži. Bitak je i najintimniji akt koji biće aktualizira iznutra. Međutim, bitak nije jednako prisutan u svim bićima, jer bi tada sva bića bila jednaka, nego je prisutan u različitim stupnjevima intenziteta, od najnesavršenijih bića pa sve do Boga koji je Čisti Akt. Zahvaljujući stupnjevitosti bitak se razlikuje od egzistencije, izvanjske posljedice bitka, koja samo pokazuje da neka stvar jest. Bitak se osim u svom prvotnom značenju, kao akt bivstvovanja, pojavljuje i u drugotnom smislu u govoru sjedinjujući subjekt s predikatom. Glagol biti ima trostruku kopulativnu ulogu:¹⁶

1. izriče kompoziciju subjekta i predikata u svakom umski formuliranom iskazu;
2. iskazuje pripadnost savršenosti subjektu;
3. izražava da je ono što se u iskazu tvrdi istinito.

Prvenstvo bitka određuje u spoznaji primat bića koje je prva stečevina našeg uma, jer prije upoznavanja samih savršenosti shvaćamo da nositelj savršenosti jest nešto. Izraz biće se u najvlastitijem značenju odnosi samo na supstancije, a u drugotnom na akcidente jer samo stvari koje jesu, mogu biti percipirane.

Bit, kao razlikovni princip bitka, prisutna je i u jednostavnim i u složenim bićima, ali je ipak "u jednostavnim bićima njezina prisutnost istinskija i odličnija, jer je i njihov bitak odličniji".¹⁷ Složena bića su ona kod kojih je prisutna dvostruka složenost, složenost materije i forme, ali i složenost biti i bitka. Kod složenih bića bit se ne odnosi samo na materiju, ali ni samo na formu, nego na jedinstvo

¹⁶ Usp. A. Mišić, op. cit., str. 14.

¹⁷ EE, c. 2, n. 4.

materije i forme. Bit se ne može identificirati s materijom budući da ona nije počelo spoznaje, a ne može biti ni princip svrstavanja bića u rodove i vrste, jer sama nije u aktu - u akt je dovodi forma. Osim ovog, Toma navodi sljedeći argument: "Također se ne može kazati da se tvar navodi u definiciji prirodnog bića u smislu nekog dodatka biti ili kao nešto što bi bilo izvan njegove biti, jer takav je način definiranja svojstven pripadnim osobinama kod kojih bit nije savršena."¹⁸

Iako bit obuhvaća jedinstvo materije i forme, ona ne označava njihov međusobni odnos. Na temelju nje se svako biće naziva bićem, a da sama nije uzrok bića. Toma razlikuje bit roda od biti vrste s tim da je bit vrste konkretna, a bit roda neodređena. Ovoj razlici odgovara i različit način konkretiziranja, naime, jedinka se u odnosu na vrstu konkretizira kvantitativno određenom materijom, a vrsta u odnosu na rod konstitutivnom razlikom (*differentia constitutiva*), koja potječe od forme. Rod svoje porijeklo vuče od materije ali nije istovjetan s njom. Jedinstvo roda proizlazi iz njegove otvorenosti prema različitim vrstama, on označava cijelu bit vrste premda vrste koje spadaju u isti rod imaju različitu bit. Na isti način na koji je rod neodređen prema vrsti i vrsta je neodređena prema jedinkama koje sadrži, jer "vrsta, kad se pridjeva jedinki, nužno označava sve što je bitno sadržano u jedinki, premda na nerazgovijetan način".¹⁹

Za razliku od materijalnih bića, koja su podložna dvostrukoj sastavljenosti, postoje duhovna bića, Toma ih naziva odvojenim supstancijama, koja samo podliježu sastavljenosti biti i bitka. Takva bića su, iako sastavljena, jednostavna, u smislu neovisnosti o materiji. Toma će reći da su "ograničena u svom postojanju koje primaju od više bića, ali nisu ograničena prema dolje, jer njihove odrednice ne ograničava prihvatna mogućnost stvari s kojom bi bile sjedinjene".²⁰ I na odvojene supstancije možemo primijeniti kategorije razabirući u njima rod, vrstu i razliku. Kako je bit odvojenih supstancija jednostavna, razlika potječe od cijele biti, koja je uzrok i roda. Duhovna bića su međusobno slična po tome što su duhovna, a razlikuju se po stupnju savršenosti.

Navedeni prikaz imao je za cilj pokazati neograničenost materijalnog objekta metafizike i analognost pojma biće. Međutim, vlastiti objekt metafizike je biće kao biće, dakle biće koje ima bitak, čiju ćemo strukturu upoznati na sljedećim stranicama.

---

¹⁸ EE, c. 2, n. 5.

¹⁹ EE, c. 2, n. 14.

²⁰ EE, c. 5, n. 31.

METAFIZIČKA STRUKTURA BIĆA

Supstancija i akcident

Metafizika, kao sustavni studij prvih i najuniverzalnijih principa bića koji konstituiraju cjelokupnu stvarnost, u svom proučavanju bića kao bića dolazi do temeljnih načina bitka na koje je svodiva cjelokupna stvarnost, od kojih su najvažniji supstancija i akcidenti. Ova podjela svoje uporište nalazi u promatranju stvarnosti i promjena koje uočavamo u njoj, naime svakodnevno smo svjedoci različitih promjena u kojima biće prestaje biti ono što je do tada bilo - onda govorimo o supstancijalnoj promjeni, ali i promjeni u kojima se biće mijenja bez gubljenja vlastite naravi - tada je riječ o akcidentalnim promjenama, koje u svakoj stvari otkrivaju postojanje jedne trajne supstancijalne jezgre i mnoštva promjenjivih savršenosti ili akcidenata. Promatrajući stvarnost pod metafizičkim vidom Toma Akvinski, baštineći Aristotelova promišljanja, definira supstanciju kao biće koje ima prvotni bitak i stoga ne pretpostavlja drugo biće kojemu bi bilo daljnje određenje.²¹ U skladu s postavljenom definicijom supstancije moguće je postaviti i definitorno određenje akcidenta kao bića koje nema svoj prvotni bitak nego pretpostavlja biće s vlastitim bitkom kojemu je daljnje određenje.²²

Iz gore postavljenih definicija uočljivo je da je supstancija temeljni oblik bitka i da kao takva "čini najvažniji element svake stvari, a predstavlja dva temeljna vida:

- a) Ona je subjekt ili substrat (podložak) na koji se oslanjaju akcidenti; odatle i sam naziv, jer u latinskom *substantia* je ono što *sub-stat*, tj. što stoji ispod;
- b) Ta se funkcija temelji na činjenici da je supstancija subzistentna, što znači da ne stoji u drugom, nego u sebi samoj, protivno od akcidenta koji, da bi mogli opstojati moraju se osloniti na subjekt."²³

Biti supstancije neizostavno pripada bitak u sebi, a ne u drugome što utemeljuje i subzistentno postojanje individuuma, dok biti akcidenta, naprotiv, odgovara bitak po drugima.²⁴ Supstancija i

²¹ Usp. CG, I, c. 23.

²² Usp. *De substantiis separatiss*, c. 8.

²³ A. Mišić, op. cit., str. 27.

²⁴ Gilson navodi kako je tehnički naziv za biće supstancija koja je "ens per se, biće po sebi, tj. bivstvuje ili sposobno bivstvovati po samome sebi, nauprot onom ens

akcidenti se međusobno razlikuju na temelju načina bitka, dakle po biti, i zato u definiciji supstancije mora biti izrečena bit kao razlikovni princip bitka. Međutim, bilo bi pogrešno poistovjetiti bit i supstanciju, iako se oba pojma odnose na istu stvarnost, jer bit izriče stvarnost kao konkretni i određeni način bitka svrstavajući bića u vrste, dok supstancija naglašava da ta stvarnost dobiva bitak kao vlastitost.

Budući da se pojmom supstancije označava pripadanje bitka po sebi, opstojnost supstancije nije upitna, jer je ona uvjet bitka bilo koje stvarnosti. Između bića po sebi i bića u drugome nema srednjeg puta jer biće u drugome nije moguće bez bića po sebi. Supstancija prethodi akcidentima i u ontološkom i u logičkom redu. U ontološkom redu prethodi akcidentima "jer je uvjet bitka akcidenta, a u logičkom jer nemamo pojam bića u drugome a da se nema pojam tog drugog (*aliud*) koje jest po sebi".²⁵

Akcidenti nemaju vlastiti bitak, te da bi mogli biti, moraju participirati na bitku supstancije. Iz navedenog ponovno izvire glavna razlika između supstancije i akcidenta, a ta je što je supstancija subzistentna dok akcidenti nisu. Međutim kao što supstanciju bit razlikuje od ostalih supstancija, i kod akcidenta je bit princip međusobne razlike. Postoji mnoštvo akcidenta koji se ipak mogu podijeliti u nekoliko vrsta, ovisno o kriteriju koji se uzima za polazište. Jedan od kriterija je porijeklo akcidenta,²⁶ tako da razlikujemo akcidente vrste koji su zajednička vlastitost svih jedinki iste vrste, kao npr. sposobnost spoznaje kod čovjeka; zatim akcidente neodvojive od svakog individua koji imaju trajan uzrok u subjektu a proizlaze iz konkretnog načina ostvarivanja vrste u pojedincu, kao npr. spol, visina, težina itd.; nadalje odjeljive akcidente koji pojedinca trajnije ne određuju, kao npr. čitanje, hodanje; napokon akcidente koji proizlaze iz nekog izvanjskog subjekta, a mogu biti štetni, kao npr. bolest, ali i korisni kao primjerice liječenje.

Akcidenti bez obzira na važnost, po kojoj se međusobno i razlikuju, imaju zajedničku vlastitost, vlastitost lišenosti subzistencije. Akcidenti jesu ali nemaju bitak u punom smislu za razliku od njihova subjekta koji jest na istinski način. Akcidenti, iako nemaju bitak u aktu jesu, ali jesu neko određenje subjekta zbog čega ujedno sadrže i nesavršenost. Zbog savršenosti vlastitog bitka samo supstancija jest biće u punom smislu, dok akcident jest biće, ali

---

per aliud, ili akcidentu nesposobnom bivstvovati odvojeno i drugačije osim u nekoj supstanciji" (É. Gilson, op. cit., str. 121).

²⁵ A. Mišić, op. cit., str. 28.

²⁶ Usp. A. Mišić, op. cit., str. 29.

samo u analognom smislu, ukoliko se oslanja na supstanciju. Ovakvo promatrana supstancija postaje temelj svim ostalim načinima bitka. Realna razlika između supstancije i akcidenta postaje vidljiva u akcidentalnim promjenama koje ne mijenjaju supstanciju.²⁷ Akcidentalna promjena je ona promjena u kojoj se jedne akcidentalne savršenosti zamjenjuju drugima, a moguća je upravo zbog realne razlike između akcidenta i supstancije. Supstancija određuje temeljni sadržaj stvari i njezina čvrstoća je veća od realne čvrstoće akcidenta, koji ovisi o supstanciji kao neka njezina određenja. Bilo bi pogrešno zaključiti da realna razlika poništava jedinstvo bića, dapače, ona ga omogućava jer tu nije govor o dvama bićima, nego o jednom, odnosno o supstanciji dok su akcidenti samo nešto od nje, neko njezino određenje. Akcidenti ne mogu postojati bez supstancije, ne mogu samostalno ni djelovati jer djeluje jedinstven subjekt. Samo djelovanje ukazuje da u stvarnosti ne postoje akcidenti bez supstancije, ali ni supstancija bez akcidenta. Jedinstvo cjeline je omogućeno aktom bivstvovanja supstancije zbog kojeg "cjelokupna supstancijalna i akcidentalna stvarnost nekog bića 'jest'".²⁸

Način posjedovanja bitka supstanciji određuje vlastita bit, čijem intenzitetu onda odgovaraju akcidentalne savršenosti. *Actus essendi* (akt bivstvovanja) supstancije na trostruk način povezuje akcidente sa supstancijom. Supstancija je podloga akcidentima u smislu davanja bitka, ona im je ujedno i uzrok, ali supstancija posjeduje i pasivnu mogućnost usavršavanja i primanja dodatnih savršenosti od strane akcidenta, premda im i dalje participira bitak.

Načinu povezivanja supstancije s akcidentima odgovara i trostruk način spoznaje. Spoznaja kreće od osjetilne stvarnosti koja se odnosi na akcidente stvari, ali se ne zadržava samo na njima.²⁹ Um u procesu spoznavanja spoznaje čitavo biće u tri stupnja. Na prvom stupnju uočava mnoštvo akcidentalnih kvaliteta kao manifestacije subjekta koji im omogućava jedinstvo. Ono što um spoznaje jest biće, supstancija, a kako osjetila zahvaćaju akcidente, jasno je da oni ne mogu postojati bez supstancije. Na drugom stupnju spoznavanja um preko akcidenta dolazi do supstancije upoznavajući njezinu bit. Zahvaćanjem biti supstancije započinje treći stupanj

27 Toma zato zaključuje da akcident "ne uzrokuje bivstvo po kojem neka stvar postoji kao samostalno zasebno biće, već uzrokuje tek neko drugotno bivstvo bez kojega se može pojmiti bivstvo samostalno postojeće stvari" (EE, c. 4, n. 35).

28 A. Mišić, op. cit., str. 31.

29 Usp. ST, I, q. 85, gdje Toma opisuje način i poredak umne spoznaje.

spoznaje na kojem se akcidenti promatraju kao "naravna i vlastita manifestacija jednog konkretnog i specifičnog načina bitka".³⁰

Iz promatranog odnosa vidljivo je da su supstancija i akcidenti temeljni načini bitka cjelokupne stvarnosti, kao i to da među akcidentima postoji velika raznolikost. Upravo zbog velike raznolikosti Aristotel je stvarnost podijelio na deset vrhovnih rodova bića ili kategorija. Prvu kategoriju čini supstancija dok su akcidenti raspoređeni u ostalih devet, a to su: kvantitet, kvalitet, relacija, mjesto, položaj, stanje, vrijeme, djelovanje i trpljenje. Toma je preuzeo ovu Aristotelovu podjelu, ali ju je ograničio samo na materijalne supstancije.³¹

Ono što je zajedničko svim akcidentima je njihova ovisnost o supstanciji koju određuju na poseban način snagom vlastite biti. Bit akcidenata nije definibilna jer su kategorije vrhovni rodovi bića iznad kojih se nalazi samo biće, ali ih je ipak moguće opisati. Opisujući bit akcidenata moguće ih je podijeliti na apsolutne, relativne i modalne. Apsolutni akcidenti su kvantitet i kvalitet, a supstanciju određuju u sebi samoj. Relativni akcidenti - relacija, djelovanje, trpljenje, mjesto i vrijeme - supstanciju determiniraju u odnosu na neku drugu supstanciju, dok modalni akcidenti determiniraju već postojeće akcidente.

Akcidente je također moguće podijeliti na unutarnje i vanjske, kao i na one koji su djelomično unutarnji, a djelomično vanjski. Unutarnji akcidenti determiniraju supstanciju na apsolutan način, a to su kvalitet, dok izvanjski akcidenti - mjesto, vrijeme, stanje - determiniraju supstanciju u odnosu prema drugim objektima, a neposredno se temelje na nekom unutarnjem akcidentu. Akcidenti djelomično unutarnji, a djelomično izvanjski determiniraju prolazno, a tu ulaze djelovanje i trpljenje.

Raspoređujući akcidente u određene grupe, opisujući njihovu bit, dolazimo do nepobitnog zaključka kako akcidenti ne mogu samostalno djelovati nego djeluju skupa sa supstancijom, ali i do toga "da je jedan akcident u mogućnosti (*in potentia*) s obzirom na neki drugi",³² otvarajući mu preko sebe pristup supstanciji. Tako boja tjelesnu supstanciju determinira preko kvantitete koja supstanciji daje protežnost. Zato se za kvantitet kaže da je prvi akcident tjelesne supstancije na kojem se temelje svi ostali. Jedino se kvalitet i relacija pojavljuju u svim supstancijama.

---

30 A. Mišić, op. cit., str. 33.

31 Razloge Tomina prihvaćanja Aristotelovog nauka o kategorijama iznosi Copleston (usp. F. Copleston, *Istorija filozofije, II. Srednjovjekovna filozofija*, BIGZ, Beograd, 1989., str. 372).

32 A. Mišić, op. cit., str. 36.

Kvalitet je unutarnji akcident i supstanciju determinira apsolutno u sebi samoj, čineći da ona bude na ovaj ili onaj način. Kvalitet kao akcident proizlazi iz supstancijalne forme i zato je prisutan u svim supstancijama, kako u materijalnim tako i u duhovnim. Akcidenti kvalitete mogu biti podijeljeni u četiri grupe. U prvu grupu ulaze trpeći kvaliteti koji modificiraju supstanciju čineći je podložnom fizičkim promjenama. U drugoj grupi su forma i figura koji su "kvaliteti tijela koji određuju kvantitet pridajući im dimenzije i pripadne determinacije".³³ Treća grupa sadrži djelatne moći kao neposredne principe djelovanja koji kod supstancije razvijaju određene aktivnosti. U četvrtu grupu ulaze trajna stanja i djelatna stanja. Trajna stanja određuju subjekt u negativnom ili pozitivnom smislu. Djelatna stanja se razlikuju po moćima čije su savršenosti tako da lučimo intelektualna od voljnih stanja.

Akt i potencija

Struktura akta i potencije se nalazi u središtu Tomine metafizičke rasprave o biću. Akt i potencija su dva vida stvarnosti koji se nalaze u svim bićima. Prvi susret s aktom i potencijom, kao i njihovom realnom razlikom, možemo ostvariti promatranjem promjena nastajanja i nestajanja u prirodi. Sve što postoji jest u aktu, ali ne potpuno, jer je uz princip aktualnosti prisutan i princip potencijalnosti kojim biće poprima neka nova određenja. Princip potencijalnosti i aktualnosti vrijedi za sva stvorena bića, ali ne i za Boga koji je čisti akt i kao takvom mu nije moguće ništa dodati, niti oduzeti.

Princip potencijalnosti omogućava stvorenom biću primanje određenih savršenosti. Tu se ne radi o privaciji nego o istinskoj sposobnosti aktualiziranja određenih savršenosti. Savršenosti koje subjekt trenutno posjeduje nalaze se u aktu, a one koje još nisu ali se mogu aktualizirati u potenciji.

Pojam akta je prvi i najočitiiji te ga stoga nije moguće definirati, ali mu se je moguće približiti suprotstavljajući ga pojmu potencije. Potenciju spoznajemo na isti način dovodeći je u odnos s aktom. Odnos s aktom je nužan jer "u osnovi same mogućnosti je njena usmjerenost na određeni tip zbiljnosti: vid je mogućnost gledanja, pokretljivost je sposobnost biti u pokretu, a pojedine mogućnosti se poznaju preko njihovih čina".³⁴

³³ A. Mišić, op. cit., str. 37.

³⁴ A. Mišić, op. cit., str. 42.

Potencija i akt se realno razlikuju, ali se razlika ne iscrpljuje samo na vremenskoj razini, jer se npr. nebojani zid nalazi u potenciji da bude obojan, ali kad je obojan potencija ne nestaje. Potencija, aktualizirana ili ne, uvijek je potencija jer ono što je karakterizira je upravo sposobnost primanja. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti kako su akt i potencija potpune stvarnosti, oni to nisu, nego su principi koji se nalaze u bićima i kao takvi ne mogu samostalno postojati.

Potencija se prema aktu odnosi kao nesavršenost prema savršenom. Potencija nije u aktu ali se zbog toga ne može smatrati privacijom, jer privacija ne može biti dovedena u akt dok potencija može.

Postoje vrlo raznoliki tipovi akta i potencije. Tako je *materia prima* u potenciji u odnosu na supstancijalnu formu, ali je i supstancija, premda u zbilji, u potenciji naspram akcidentalnih savršenosti. Među potencijama razlikujemo pasivnu potenciju, koju karakterizira sposobnost primanja prvog akta, od aktivne potencije kojoj odgovara akt djelovanja. Pasivna potencija ima sposobnost primanja savršenosti.

Materia prima je kod materijalnih supstancija zadnji supstrat, jednostavni subjekt primanja lišen svake aktualnosti, kojoj odgovara supstancijalna forma kao prvi akt koji materiju određuje u konstrukciji različitih tipova materijalnih supstancija. Nasuprot prvoj materiji nalazi se supstancija kao već oformljen subjekt u aktu, ali i u potenciji s obzirom na akcidente koji je određuju.

Aktivna potencija, za razliku od pasivne, pretpostavlja akt, jer samo djelovanje uključuje postojanje subjekta koji će djelovati. Bog kao čisti akt posjeduje samo aktivnu potenciju koja omogućava svako djelovanje.

Kod aktivne potencije razlikujemo *actus primus* i *actus secundus*. *Actus primus* ili prvi akt je ono čime je biće već određeno, u slučaju čovjeka to je inteligentna narav, dok *actus secundus* ili drugi akt omogućava aktivnost, djelovanje - kod inteligentne naravi to je intelektualna aktivnost. Potencija se prema svom djelovanju odnosi kao nedovršeno prema dovršenom i upravo zato "aktivne moći imaju određenu pasivnost ukoliko im je, da bi počele djelovati, potreban neki poticaj od nečeg izvana, da ih stavi u mogućnost da djeluju: tako npr. inteligencija treba neki intelegibilni objekt i poticaj volje".³⁵

Iz navedenog je jasno kako se supstancija ne može poistovjetiti sa svojim djelovanjem, dapače samo djelovanje je u odnosu na

---

³⁵ A. Mišić, op. cit., str. 45.

supstanciju akcident i to akcident kvalitete koji proizlazi iz forme supstancije.

Akt ima višestruko prvenstvo pred potencijom. Savršenost akta je veća i savršenija od potencije,³⁶ koja nije ništa drugo doli mogućnost primanja, posjedovanja i proizvodnje određenih savršenosti, te je stoga drugotna i u spoznajnom redu. Akt jest u prvotnom i vlastitom smislu i ima uzročno i vremensko prvenstvo pred potencijom. Vremensko prvenstvo akta se temelji na uzročnom prvenstvu, jer iako potencija prethodi primanju određene perfekcije ona sama "upućuje na neki prethodni djelatni uzrok glede čina koji aktualizira".³⁷

Biće jest samo ukoliko je u aktu, dok biće u potenciji stvarno nije ali može biti. Samo biće koje je u aktu posjeduje bitak na izravan način, a potencija opstoji kao dio bića koje je u aktu. Kod stvorenih bića akt se nalazi ujedinen s potencijom, nema stvorenih bića oslobođenih principa potencijalnosti. Akt i potencija se odnose tako da je potencija subjekt u kojem biva ostvaren akt. Akt i savršenosti ne opstojе neovisno od subjekta i zbog toga svaka savršenost, koju subjekt prima, biva ograničena mogućnostima primatelja. Akt ne ograničava sam sebe jer bi tada nastala paradoksalna situacija u kojoj neka nesavršena savršenost postaje "nesavršena snagom onoga po čemu je perfekcija".³⁸

Kompozicija akta i potencije također ne ruši jedinstvo supstancije jer su akt i potencija principi koji konstituiraju biće. Potencija je po svojoj naravi usmjerena prema aktu bez kojeg ne može biti. Odnos akta i potencije je participacijski. Subjekt koji ima sposobnost primanja savršenosti je onaj koji participira dok je akt participiran. Kompoziciji akta i potencije podliježe cjelokupna stvorena stvarnost, kako materijalna tako i duhovna.

Bit i bitak

Stvoreno biće osim kompoziciji akta i potencije podliježe i kompoziciji bitka i biti, koji se međusobno odnose kao akt i potencija. Bitak biće čini zbiljskim, a bit ga definira određujući da svaka stvar jest to što jest. Bit biću daje sadržaj i glavni je element definicije. Bit se nužno odnosi na supstanciju jer prvotno i istinski

³⁶ Svaka savršenost biću pripada na osnovi bitka zato "način na koji stvar posjeduje bitak odgovara načinu na koji posjeduje odličnost, jer kako se bitak neke stvari suzuje na neki poseban način veće ili manje odličnosti, tako se u skladu s time kaže da je ona više ili manje odlična" (CG, I, c. 28).

³⁷ A. Mišić, op. cit., str. 46.

³⁸ A. Mišić, op. cit., str. 47.

jest samo ono što subzistira, dok akcidenti jesu u drugotnom smislu, zahvaljujući supstanciji.

Bit vrši raspored bića u rodove i vrste jer određuje stupanj participacije na bitku. Ona se može promatrati pod različitim vidicima, a svakom od tih vidika odgovara različit pojam.³⁹ Kad se bit promatra kao princip djelovanja naziva se narav, jer svako djelovanje proizlazi iz naravi bića koje djeluje. Bit izrečena definicijom naziva se štostvo (*quiditas*), a ona koja je primjenjiva na više različitih individua univerzalnom. Bit je uvijek prisutna u pojedinačnim bićima ali se postupkom apstrahiranja⁴⁰ pokazuje univerzalnom za individue sličnog ili istog načina bitka. Esencijom se naziva bit promatrana u vlastitom odnosu s bitkom.

Kod definiranja materijalnih supstancija u obzir uvijek moramo uzeti i materiju i formu, jer bi njihovim zanemarivanjem deformirali narav materijalne supstancije. Materija i forma se također međusobno odnose kao potencija i akt. Materija, kao čista potencija, je sama po sebi uvijek u funkciji supstancijalne forme koja je princip bitka bića. Materija participira na bitku preko forme kojom je aktualizirana. U Tominoj filozofiji supstancijalna forma je determinirajući princip biti koja ograničava akt bitka, dok materija kao potencija ograničava formu na određene uvjete.

Kod materijalnih supstancija forma nema bitak u sebi samoj, bitak ima spoj materije i forme. Jedinstvo materije i forme, potencije i akta, biti i bitka nije moguće poništiti bez uništenja bića upravo zato što metafizički principi konstituiraju biće.

Iz odnosa materije i forme vidljivo je da forma biti daje jedinstvo jer je upravo ona akt koji determinira materiju određujući njezin stupanj bitka. Takva supstancijalna forma sastavini daje sve savršenosti i jamči neposredno jedinstvo sastavine. Ukoliko bi jedinstvo bilo posredovano, materija više ne bi bila čista potencija nego biće u aktu čime bi se otvorila vrata dualizmu.

Prvenstvo forme pred materijom otkriva mogućnost postojanja subzistentnih formi lišenih svake materije,⁴¹ ali ne i obratno. Bit takvih duhovnih supstancija se identificira s formom koja prima akt bitka, čime je isključena možebitna jednostavnost duhovnih supstancija.

---

³⁹ Usp. EE, c. I, n. 2.

⁴⁰ Apstrahiranje je proces kojim um prilikom spoznaje individualnih predmeta zanemaruje nebitne oznake kako bi u konačnici spoznao zajedničku bit.

⁴¹ Ovo se ne odnosi na materijalne supstancije čija forma ne može samostalno postojati jer joj to ne dopušta njezin stupanj savršenosti odredivši je bitno raspoloženom za ujedinjenje s materijom.

Bit određuje stupanj participacije na bitku, kako kod materijalnih tako i kod duhovnih supstancija. Osim toga, bit je princip po kojem se vrši raspored bića u različite rodove i vrste, ali univerzalna bit vrste ili roda nema bitak, ona je plod postupka apstrahiranja. Bit bića uvijek je individualizirana, pa premda ostaje specifično identična za različita bića istog stupnja bitka razlikuje se u mnoštvu pojedinačnih bića. Kako je već prije naglašeno, materija je princip umnažanja formi, a forma budući determinira zajednički stupanj bitka omogućava specifičnu sličnost unutar jedne vrste. Materija osim što umnaža formu ujedno je i individualizirana. Zbog toga su pripadnici iste vrste po formi slični, a po materiji međusobno različiti. Svakoj formi odgovara određeni tip materije i zato se za materiju kaže da uvodi raznolikost horizontalnog karaktera, dok forma biću daje vertikalnu dimenziju stabilizirajući umnažanje materije za svaku određenu vrstu.

Bit koja je sačinjena samo od forme ne može se umnažati i zato je jednostavna i jedinstvena, kao što je slučaj kod odvojenih supstancija. Materija omogućava postojanje jedinki iste vrste i kao takva je subjekt koji prima formu, a odgovorna je i za bročanu multiplikaciju vrste. Osim što je princip multiplikacije materija je u isto vrijeme i princip singularizacije. Naime, pripadnici iste vrste se međusobno razlikuju po svojim specifičnim savršenostima, budući da jedinka ne iscrpljuje zbiljnost vlastite vrste. Savršenosti vrste su na djelomičan način prisutne u svakoj jedinki. Materija osim što omogućava različite načine participiranja zajedničke savršenosti, omogućava i singularnost savršenosti.

Princip multiplikacije i individualizacije biti je samo materija. Materija bit čini individualnom ukoliko je i ona sama singularna, odnosno ukoliko je određena akcidentom kvaliteta. Princip individualizacije ne može biti materija prima, koja je čista potencijalnost, nego isključivo *materia quantitate signata*.⁴² Proces individualizacije nije moguć bez supstancijalne forme, kvantiteta i materije. Forma aktualizira materiju uzrokujući proizlaženje kvantitete koja konstituirala tijelo. Kvantitet individualizira materiju dajući joj dimenziju i na taj način određuje 'ovu' materiju, koja se naziva *materia quantitate signata*. Materija singularizirana kvantitetom individualizira specifičnu formu. Ova tri momenta jedinstvenog procesa individualizacije su istovremena.

⁴² Copleston smatra kako je sam pojam teško razumljiv jer "iako je materija, a ne forma, osnova materijalne multiplikacije, materija promatrana po sebi je ipak bez kvantitativnog određenja", pa zaključuje "ovaj pojam je, u stvari, ostatak platonskih elemenata" (F. Copleston, op. cit., str. 373).

Iz opisa samog procesa vidljivo je da je materija princip multiplikacije i da kao takva singularizira supstancijalnu formu čineći je pojedinačnom. Međutim nije samo supstancija individualizirana nego su to i akcidenti koji, naglašava Toma, nisu individualizirani "prvom tvarju nego ih poedinjuje vlastiti nositelj (predmet) koji je biće, kao što se i bivstveni oblici poedinjuju prvom tvarju, koja je njihov predmet".⁴³

Kako je princip individualizacije uvijek potencija, koja ograničava vlastite savršenosti, i supstancija ovako promatrana postaje potencija akcidentima koje individualizira. U materijalnom svijetu je materija princip individualizacije, dok u duhovnom tu ulogu vrši forma. Jedino je Bog lišen svake potencije, on je individua po svojoj beskonačnosti, njegov bitak nije omeđen pripadajućom biti.

Iz same analize biti očigledno je da ona ne daje opstojnost bićima nego to čini bitak, koji tako postaje temelj stvarnosti bića. Bitak nadilazi svaku savršenost u smislu da savršenost pretpostavlja bitak, jer savršenosti jesu samo ukoliko participiraju bitak. Sva bića jesu jer imaju bitak, a način na koji će imati bitak određuje bit.

Akt bivstvovanja jest akt u punom i vlastitom smislu⁴⁴ zbog toga što "u sebi ne uključuje nikakvo ograničenje; dok su druge zbiljnosti, naprotiv, već konstituirane na način partikularnog bitka, pa stoga kao mogućnost s obzirom na bitak jesu, i u tom smislu imaju bitak, ali na konkretan način, limitirajući tako bitak kao što to čini mogućnost sa svojom zbiljnošću".⁴⁵

Jedino je Bog Čisti Akt koji u punini sadrži sve savršenosti raspršene u stvorenjima na način partikularnog bitka. Sve savršenosti bića nisu ništa drugo doli načini bitka i upravo zbog toga je bitak posljednji akt bića koji aktualizira i sve savršenosti.

Bitak ukoliko je akt biti mora se od nje realno razlikovati, budući se međusobno odnose kao akt i potencija. Realna razlika svoje uporište nalazi u trima točkama, a to su: ograničenost bića, njihova mnoštvenost, ali i sličnost. Sva stvorena bića imaju bitak na ograničen, parcijalan način zbog čega ne mogu u potpunosti iscrpiti sve savršenosti svoje vrste. To je i razlog zbog čega se bića ne mogu identificirati sa svojim bitkom, nego upućuju na dvojstvo principa koji ih konstruiraju - bit i bitak. Mnoštvenost stvorenih bića je

---

43 *De principio individuationis*, hrv. prijevod u: Toma Akvinski, *Opuscula philosophica*, sv. II, Demetra, Zagreb, 1996., str. 120.

44 Štoviše Toma naglašava da je bitak "akt svih aktova i savršenost svih savršenosti" (QDP, q. T, a. 2).

45 A. Mišić, op. cit., str. 57.

svjedok njihove sastavljenosti, budući umnažanje nije moguće bez da neka bit ograniči savršenost bitka. Na isti zaključak nas navodi i međusobna sličnost između bića. Naime da bi bića bila slična, mora postojati nešto što ih čini sličnima, ali i nešto što ih razlikuje. Princip sličnosti svih bića koja jesu jest upravo to po čemu jesu - bitak, dok ih međusobno razlikuje način na koji jesu - bit.

Realna razlika između biti i bitka dovodi sva bića u ovisnost prema Bogu, Čistom Aktu. Bog je neograničen i od ograničenih stvorenja se razlikuje po tome što on jest bitak, dok stvorenja imaju bitak. Kako bića imaju bitak nužno su sastavljena od akta i potencije. Osim što omogućava ovu sastavljenost realna razlika otkriva i ograničenost stvorenja, njihovu konačnost i nedostatnost, ali i njihovu ovisnost o Bogu. Bitak je mjesto susreta stvorenja s Bogom.

Podložnost stvorenja stvoritelju je radikalna, potpuna i duboka.⁴⁶ Podložnost je radikalna jer učinci ovise o uzroku, a neposredni učinak Božjeg djelovanja jest bitak bez kojega ništa nije. Ona je i potpuna jer se proteže na sve savršenosti bića, ali i duboka jer je bitak nešto najintimnije u svakom biću. Osim toga u bitku kao aktu biti pronalazimo opravdanje zašto su neka bića smrtna dok druga to nisu. Smrtnost ili besmrtnost stvorenja proizlazi iz njihova načina participiranja bitka kojeg određuje bit.

Za kompoziciju biti i bitka se kaže da je transcendentalna jer prati sva stvorena bića. Ona je i temelj svim ostalim kompozicijama, kao što je npr. kompozicija supstancije i akcidenta. Bit i bitak se također međusobno odnose kao akt i potencija. Bog kad stvara biće iz ničega, stvara ga tako da mu bitak ograniči vlastitom biti na način da bitak bude akt biti. Bitak je akt u odnosu na bit kao što je to supstancijalna forma u odnosu na materiju. Supstancijalna forma determinira materiju, ali i bitak ograničujući mu zbiljnost. Bitak naime posjeduje sve zbiljnosti na eminentan način, dok je materija lišena svakog zbiljskog sadržaja.

Kompozicija biti i bitka otkriva važnost bitka kao akta bivstvovanja koji čini da supstancija jest. Bit u sebi nema dovoljno razloga za bivstvovanje dok aktualni bitak jest aktualnost svake forme ili naravi. Konačna bit se nalazi u potenciji s obzirom na svoj aktualni bitak. Sastavljenost potencije i akta biće čini konačnim. Konačno biće nastaje tako da se aktu bivstvovanja doda bit koja bivstvovanje svodi na akt bivstvovanja nekog određenog bića. Jedino je Bog čisti akt bivstvovanja iz čega proizlazi njegova jednostavnost, savršenost i neograničenost. Važnost akta bivstvovanja je u tome što

⁴⁶ Usp. A. Mišić, op. cit., str. 59.

bez akta bivstvovanja nema bića “budući da *actus essendi* uzrokuje bitak stvari, dok bit ili forma pridonosi sa svoje strane samo načinu pod kojim se konačni akt bivstvovanja može izvršiti”.⁴⁷

Svojim naglašavanjem važnosti akta bivstvovanja Toma odbacuje svaki mogući idealizam upravo zato što se bit ne može promatrati kao nešto autonomno nego isključivo kao *potentia essendi*.

PARTICIPACIJA NA BOŽJEM BITKU

Nauk o participaciji na Božjem bitku svih stvorenih bića nalazi se u središtu Tominog metafizičkog sustava. Sam pojam participiranja potječe još od Platona, ali kao sasvim doradeni metafizički nauk predstavlja vlastitost one filozofije kojha se naziva kršćanskom. Upravo je jedna takva filozofija snagom neustrašivog postavljanja krajnjih pitanja iznjedrila u povijesti filozofije nekoliko metafizičkih novina, zahvaljujući osloncu na jednu drugu mudrost - teologiju. Teološki govor, praćen filozofskim nemirom u ljudsku misaonost unosi mnoge dotad nedorađene pojmove, kao što je *creatio ex nihilo*, bit i bitak, participacija, *actus essendi*, supozit itd. Ipak, posebno mjesto unutar ovog sustavnog filozofskog promišljanja zauzima Tomin nauk o participaciji na Božjem bitku.

Promatrajući stvarnost kroz metafizičku prizmu Toma uočava sličnost svih stvari u tome da jesu, ali i razliku da jesu na različite načine.⁴⁸ Upravo je ova sličnost ponukala Tomu da postavi uzrok univerzalnog bitka slijedeći pravilo: “Kada je jedna te ista stvar zajednička mnogim bićima, ona nužno mora biti uzrokovana u njima jednim jedinim uzrokom.”⁴⁹

Ovom je početnom točkom u promišljanju bitka stvorenih bića cijela rasprava o participaciji postavljena na neoborive temelje, da bi, povrh toga, bila ojačana s još dva argumenta od kojih jedan proizlazi iz stupnjeva bića i savršenosti, a drugi iz svođenja onog što postoji po drugome na ono što postoji po sebi. Prvim argumentom se postavlja jedinstveni uzrok različitih stupnjeva participacije u istom rodu. Naime, najviši stupanj u rodu je uzrok razlici u stupnjevitosti unutar roda.

Gore navedeno je Tomu ponukalo kako “treba postaviti jedno jedinstveno biće, koje bi bilo apsolutno savršeno i apsolutno istinito”,

---

⁴⁷ É. Gilson, op. cit., str. 119.

⁴⁸ Usp. QDP, q. 3. a. 5.

⁴⁹ É. Gilson, op. cit., str. 46.

te zaključuje kako postoji jedan napokrenuti pokretač, apsolutno savršen, po kojemu "sve ono što je manje savršeno dobiva svoj bitak".⁵⁰

Drugi argument polazi od bića susretanih iskustvom, koji su neizostavno spoznatljivi ne kao čisto, jednostavno jest, nego kao bića točno određene vrste čiji je način bivstvovanja omeđen definicijom te iste vrste. Samo iskustvo nas upućuje na razumijevanje bića kao sasvim određenog načina participacije bitka, čime se očituje Tomin realizam. Postojanje bića po participaciji, jasno, nije moguće bez postojanja bića na kojem se participira, te je stoga najispravnije konačna bića shvatiti kao ona koja imaju bitak, i to po participaciji na biću koje jest svoj bitak.

Sad se možemo približiti svojevrsnoj definiciji participacije shvativši je kao onu koja konačno, pojedinačno, stvoreno biće podržava u bivstvovanju "djelovanjem sličnim onom kojim je stvoreno, u svakom trenutku svog trajanja", i to, "samo snagom božanskog djelovanja".⁵¹

Iz ove definicije se uočava bliska povezanost, štoviše nedjeljivost stvaranja i podržavanja bivstvovanja. Ovakav odnos je neposredan jer se radi o daru bitka bez kojeg nije moguća nijedna pojedinačna određenost bića.

Bog, promatran kao *cusa efficiens*, nema bitak, nego je sam svoj bitak i kao takav uzrokuje sav stvoreni bitak, koji je participacija stvaralačkog bitka.

Nasuprot Bogu konačno biće se shvaća kao sastavina bitka, koji participira na Božjem bitku, i biti, koja određuje način participacije na bitku. Nužno je da se ova dva principa međusobno razlikuju. Međutim, može se postaviti pitanje kako bit proizlazi iz bića koje "transcendira bit, apsorbirajući je u bitku".⁵² Sam odgovor ostaje zarobljen u nemogućnosti razuma da napusti jezik biti, ali ipak o onom što je iznad biti moguće je reći upravo to da transcendira bit, da jest kao jednostavno jest i da je uzrok svega onog što jest kao nešto. Naš svijet je svijet bića koja imaju bitak i teško nam je razumjeti odjeljivanje prve biti od svog uzroka koji je bitak po svoj biti, odnosno čisti akt, a ne bit.

Biti je naprikladnije shvatiti kao ideje u Božjem umu. Međutim, samo umovanje Božjeg uma izmiče transparentnosti, ali se naslućuje uz pomoć analogije s umovanjem ljudskog uma. Ne ispuštajući analogiju možemo ustvrditi da "Bog spoznaje stvari djelovanjem uma, i da ih njegov um spoznaje putem intelegibilne forme koja mu

50 QDP, q. 3, a. 6.

51 É. Gilson, op. cit., str. 104

52 É. Gilson, op. cit., str. 104.

dopušta da od nje stvori jedan pojam, samo što je u slučaju Boga, um njegova biti; iz istog razloga (zbog savršene Božje jednostavnosti) djelovanje božanskog uma je istovjetno s tim umom, a on je sam istovjetan s božanskom biti; konačno (uvijek iz istog razloga) inteligibilna forma jest formalno počelo umne spoznaje u Bogu, istovjetne s umom i njegovim djelovanjem, a oni su istovjetni s biti, a kako je u Bogu, konačno, biti istovjetna s bitkom, bivstvovati i spoznavati u Bogu su jedna te ista stvar”.⁵³ Iz gore navedenog je jasno da je i govor o Božjoj spoznaji nedorečen jer se tu nalazimo na razini čistog i nepojmljivog bitka,⁵⁴ ali je isto tako nedvojbeno da Božja bit uključuje beskonačnost mogućih formi od kojih je svaka konačna i nepotpuna aproksimacija čistog akta bitka.

Ovim izlaganjem Božje spoznaje Toma odbacuje prigovore po kojima Božja spoznaja, a time i savršenost, ovisi o objektima koji su različiti od njegove biti. Prigovor postaje izlišan Tominim pojašnjenjem kako sve što nije Božja bit biva uzrokovano njome, a kako uzrokovanje nije moguće bez prethodne spoznaje, Božja spoznaja ne ovisi o uzrokovanom.

Bog je nužno prisutan u svim stvarima po svojoj biti, biti što se identificira s bitkom čineći da stvari jesu proizvođači bitak. Gdje nema bitka, istina ograničenog od biti, nema ničega. Bog djeluje u svim bićima dajući i podržavajući bitak, i dok bića imaju bitak nužno su povezana s Bogom, koji je sam svoj bitak. Bitak je prva i najveća savršenost bića dok sve ostale savršenosti “imaju svaka svoju vrijednost, ali one ne bi bile ništa bez ove savršenosti”.⁵⁵

Tomin nauk o participaciji, polazeći od konkretnih, nenužnih, kontigentnih bića i promatrajući njihovu metafizičku strukturu, kao počelo svega postavlja biće po sebi koje je uzrok bića po drugome. Takvo biće po sebi se u Tominoj metafizici naziva subzistentnim bitkom i nužno je jedno. Bića po drugome, odnosno bića po participaciji, su mnoga i međusobno se razlikuju po različitom stupnju bivstvovanja bitka, koji određuje bit. Bit svrstava bića u određene rodove i vrste, i na taj način definira samo biće. Upravo zahvaljujući biti moguće je postaviti hijerarhiju stvorenja koja se međusobno razlikuju po svojim savršenostima. Treba ipak naglasiti da nijedno biće u potpunosti ne iscrpljuje savršenost svoje vrste.

Metafizička hijerarhija stvorenja, od najnižih prema najvišima, ide sljedećim redom: minerali, biljke, životinje, čovjek i anđeli, koji

---

53 É. Gilson, op. cit., str. 108.

54 É. Gilson, op. cit., str. 110.

55 É. Gilson, op. cit., str. 106.

su svaki svoja vrsta. Onog koji utemeljuje ovu ljestvicu - *esse*, čisti bitak⁵⁶ - bilo bi pogrešno smatrati prvim u nizu, on to ne može ni biti, jer uostalom nije stvorenje nego stvoritelj, koji kao takav transcendirira svu stvorenost.

U hijerarhiji stvorenja posebno mjesto zauzima čovjek, koji sa svojom duhovnom dušom pripada nematerijalnom svijetu, dok sa svojim tijelom pripada materijalnom. Duša je razumska supstancijalna forma, koja je bitno raspoložena za ujedinjenje s tijelom.⁵⁷ Upravo zbog svoje bitne raspoloživosti za ujedinjenje s tijelom nalazi se na samom dnu umskih stvorenja i najudaljenija je od Boga. Budući je forma tijela, duša upravlja tijelom i nadilazi ga praveći razliku između područja čiste inteligencije i tjelesnog područja. Duša kao supstancijalna forma neposredno oformljuje tijelo tvoreći jedinstveno biće, stoga se i sam naziv čovjek odnosi na složenu supstanciju. Tijelo je uvijek u funkciji duše ozbiljujući njzinu narav.

Iz prednosti forme pred materijom, uočljivo je da materija ne može postojati bez forme, ali i da supstancijalna forma može postojati bez materije. Bit takvih duhovnih supstancija se identificira s formom koja u sebi prima akt bivstvovanja kao nešto vlastito. Duhovne supstancije zamjenjuju sastavljenost od forme i materije jednom drugom sastavljenosti - biti i aktom bivstvovanja.

Kako vidimo bit bića određuje stupanj participacije na bitku, tako da svaki pripadnik vrste ima slične savršenosti, ali i to da nijedna jedinka ne iscrpljuje zbiljnost svoje vrste. Osim toga, biti su uvijek individualizirane, ne postoji sama bit, a tako ni univerzalna bit vrste; u stvarnosti ne postoji vrsta nego pojedinci, a do vrste i biti vrste dolazi se apstrakcijom. Apstraktna se bit vrste, iako ostaje specifično identična, brojčano razlikuje u mnoštvu pojedinih bića, zahvaljujući materiji koja je princip umnažanja formi. Upravo po materiji se pripadnici iste vrste međusobno razlikuju, premda zadržavaju specifičnu sličnost. Forma dovodi biće u vertikalni odnos

⁵⁶ Miljenko Belić se bavi pitanjem shvaćanja *esse* kao subzistentne stvarnosti te nudi odgovor: "To je afirmacija i samo afirmacija bez ograničenja i bilo kakvog skućenja, subzistentna afirmacija, čista i nedirnutu u svoj svojoj izvornosti i cjelovitosti (a ne možda skućena na tek ovu i onu vrstu bića, pri čemu se - tim samim - izostavljaju). I to kazujemo kad kažemo da je Bog neizmjeran, beskonačan. Nije Božja neizmjernost u tom da bi to bila neka skupina lijepih osobina na stupnju vrhovnog superlativa. Takvo bi razmišljanje o Bogu zahvatilo ne samo premalo nego bi bilo usmjereno krivim smjerom. Bog je ontički 'da' taj 'da' s obzirom na samog sebe jest 'Da!' u punini, a s obzirom na druga bića On je "prevaga" i "izvor", "nad" - 'da!'" (ako se tako može reći) za 'da!' bilo kojeg oblika bivstvovanja, vrijednosti, ljepote i bilo koje savršenosti" (M. Belić, *'Biti ili ne - biti' u svjetlu analogije bića*, u: Filozofija u susret teologiji, FTI, Zagreb, 1995., str. 75).

⁵⁷ Usp. ST, I, q. 76, a. 6.

prema ontološkoj savršenosti, a materija uvodi horizontalnu raznolikost.

Duhovne supstancije su nematerijalne i kao takve su lišene sastavljenosti materije i forme, ali podliježu realnoj kompoziciji biti i bitka. Jedino je Bog lišen svake kompozicije i kao takav je beskonačan. Svako biće različito od Boga je po definiciji konačno, kao jedan akt bivstvovanja ograničen biti. Međutim, u biću "bit nema u sebi dovoljan razlog bivstvovanja; suprotno, aktualni bitak jest aktualnost svake forme i naravi, jer čovjek je samo čovjek pod uvjetom da bude".⁵⁸ Konačna bit se nalazi u potenciji u odnosu na svoj aktualni bitak, ali isto tako, zahvaljujući njoj akt bivstvovanja bivstvuje kao akt jednog određenog bića. Kad bit ne bi ograničavala akt bivstvovanja, u biću bi nestalo kompozicije i postalo bi savršeno, jednostavno jedno, što je nemoguće. Bit može biti shvaćena i kao subjekt koji prima akt bivstvovanja i određuje konačnost bića. Bog se od konačnih bića razlikuje po tome što on jest akt bivstvovanja.

Kod konačnih bića esse poprima dvostruko značenje, značenje akta bivstvovanja i značenje sastavnice tvrdnje koju duša čini ujedinjujući subjekt i predikat. Budući da čisti akt bivstvovanja ostaje s onu stranu spoznajne mogućnosti, Boga možemo spoznati samo u drugom smislu, i to nepotpuno, jer ono 'jest', bez ikakvog daljnjeg određenja kako jest, u tvrdnji ostaje nepoznato. O Bogu ne možemo kazati ništa više od onoga što je on sam za sebe rekao, a to je: Ja sam koji jesam,⁵⁹ iz čega iščitavamo jednostavnost Božjeg bitka, jednostavnost u kojoj nema nikakve razlike, jer bi onda "iz toga slijedilo da su bit i bitak u istom odnosu kao potencija i akt",⁶⁰ a to nije moguće iz jednostavnog razloga što je Bog čisti akt.

Božja jednostavnost omogućuje stvaranje i održavanje stvorenog. Ograničeni bitak je vlastiti Božji učinak, on jest kao participacija čistog Esse i prethodi svakoj vlastitosti bića, u smislu da vlastitosti daje realnost.⁶¹ Bit određuje način ili modus izvršenja konačnog akta bivstvovanja.

Tomino misaono prožimanje i utemeljenje nauka o participaciji u konačnici ima za cilj pokazati ovisnost svih stvorenih bića o Bogu. U jednoj takvoj ovisnosti sasvim je nebitno je li svijet stvoren u

---

⁵⁸ É. Gilson, op. cit., str. 54.

⁵⁹ Izl 3,14.

⁶⁰ ST, I, q. 22, a. 7.

⁶¹ Pitanje participacije je pitanje podrijetla bića u kojemu otkrivamo dubinsku razliku između Boga i stvorenja kojima je Bog neposredni dubinski izvor stvarnosti (usp. M. Belić, op. cit., str. 84-85).

vremenu ili u vječnosti, on je stvoren i kao stvorenje je najintimnije povezan s Bogom, intimom participacije na bitku.

STVARANJE EX NIHILO

Kršćansko poimanje svijeta počiva na Božjoj objavi. Bog je ljudima objavio temeljne istine o svijetu, čovjeku i sebi. Međutim, taj govor je ljudski govor, a zbori o onom što transcendirira sve ljudsko, ujedno utemeljujući ga. Kršćansku istinu o početku svijeta valja stoga potražiti na prvim stranicama Biblije, u Knjizi Postanka. Toma Akvinski uzima za polazište ovu teološku istinu, dajući joj filozofsko ruho istkano nitima razumske refleksije.

Ovakvim pothvatom, podstreknut pitanjima i oslonjen teološkim modusom, dolazi do Boga kao prvog i jedinog uzroka svijeta. Bog je jedini uzrok koji nema svog uzroka i stoga je nužno "biće",⁶² dok su sva ostala bića kontigentna. Prije njega nema ničega, on je tvorac ovog "prije", a budući je sam bitak ne pretpostavlja nikakvo drugo biće. On je dakle sve stvari izveo u bitak "ni iz čega već postojećeg što bi bilo poput tvari".⁶³ Da bi mogao proizvesti bitak, Bog mora biti bitak, jer svaki uzrok proizvodi učinak koji mu sličí,⁶⁴ a kako su stvorenja bića koja imaju bitak, Bog nužno mora biti čisti akt bivstvovanja koji biće iz ničega⁶⁵ poziva u bitak.

Toma je svjestan da je ovo istina do koje razum može doći samo posrednim putem promatrajući stvorena bića, zato i filozofsku raspravu otpočinje lučenjem djelomičnih djelatelja od potpunog djelatelja ili uzroka. Djelomičan djelatelj je onaj koji po nužnosti svog djelovanja zahtijeva materiju iz koje djela. Bog pak kao potpuni djelatelj u svom djelovanju ne treba materiju. Kad bi tražio ili pretpostavljao materiju, djelovao bi po prirodnoj nužnosti i u svom se djelovanju ne bi razlikovao od djelomičnih djelatelja, jer bi djelovao samo pokrećući i mijenjajući, a nipošto slobodno stvarajući. Bogu stoga kao "sveopćem uzroku bitka ne pripada da djeluje samo

⁶² Bog nije biće u pravom smislu riječi, on je bitak, ali kako ljudski um ne može pojmiti bitak za Boga kažemo da je biće u analognom smislu.

⁶³ CG, II, c. 16.

⁶⁴ Toma posebno naglašava sljedeće: "Budući da svaki onaj koji stvara, stvara nešto što mu sličí, počelo se nekog djelovanja može prepoznati po njegovom učinku", te dodaje, "stvarati dakle pripada Bogu prema njegovom bitku, koji je njegova bit" (ST, I, q. 45, a. 6).

⁶⁵ Sam izraz 'iz ničega', upozorava Copleston, ne smijemo shvatiti kao građu iz koje Bog stvara svijet, nego isključivo kao ne iz nečega (usp. F. Copleston, op. cit., str. 412).

gibanjem i promjenom, jer gibanjem i promjenom ne nastaje biće iz nebića koje je kao takvo naprosto, nego ovo biće iz ovog nebića”.⁶⁶

Da bi djelatelj mogao djelovati treba biti u zbiljnosti, a djelujući proizvodi učinak uzrokujući formu koja prijanja uz određeni tip materije. Kao posljedica takvog djelovanja nastaje biće u zbiljnosti koje se sastoji od forme i materije. Jedino biće koje nije u zbiljnosti po nečemu što uz njega prijanja, jedino biće koje je sama zbiljnost, čisti akt bivstvovanja neomeđen pripadajućom biti, jest Bog.

Bog u svom djelovanju nije ograničen, jer je njegovo djelovanje istovjetno s njegovim bitkom. Svi ostali djelomični djelatelji, kako ih Toma naziva, imaju materiju primjerenu svom djelovanju, koja je u potenciji naspram akta djelovanja. Međutim, materija nije u takvom odnosu prema Bogu, ona ne uvjetuje učinak Božjeg djelovanja.⁶⁷ Odnos između potencije i akta u nositelju je takav da je nositelj nekad u potenciji, a nekad u aktu spram prethodne potencije, pa se može reći da potencija vremenski prethodi aktu, ali i da, isto tako, u akt biva dovedena po biću koje je u aktu po svom bivstvovanju.

Promatrajući materiju u ovakvim relacijama ona je potencija koja nema ni logičko, ni vremensko, ni metafizičko prvenstvo pred Bogom koji je čisti akt i kao takav u djelovanju ne potrebuje materiju, štoviše ona sama nastaje kao posljedica njegova djelovanja. Božje djelovanje je, stoga najprikladnije nazvati stvaranjem, a djelovanje djelomičnih djelatelja, kako je već prije rečeno, promjenom ili kretanjem u kojima “treba da bude nešto što je sada drukčije nego prije”.⁶⁸

U *Sumi protiv pogana* Toma proširuje početnu definiciju stvaranja tvrdeći kako “stvaranje doista nije promjena, nego sama ovisnost stvorenog bitka o počelu od kojeg je zasnovan. Tako spada u red odnosa.”⁶⁹ Ovdje se stvaranje promatra kao odnos, koji je samim Božjim činom stvaranja izveden u bitak. Odnos, promatran kao akcident, nije stvoren samostalno, nije subzistentan, nego je stvoren samim činom stvaranja, budući da postoji u drugom a ne u sebi. Odnos je, dakle po svojoj naravi odnos i kao takav se odnosi po samom sebi, a ne drugim odnosom, čime je izbjegnuta *regressus ad infinitum*; zato Toma i zaključuje kako stvaranju, kao izvođenju

---

66 CG, II, c. 16.

67 Usp. *De principiis nature*, c. 3, gdje se navodi kako postoje “tri počela naravi, tj. tvar, oblik i lišenost”, koji prethode djelovanju drugotnih uzroka, ali ne i prvotnom, tvornom uzroku.

68 CG, II, c. 17.

69 CG, II, c. 18.

cjelokupnog bitka, nije po-trebno drugo stvaranje na osnovi kojeg bi samo stvaranje bilo stvoreno.

Promatrajući stvaranje pod navedenim vidikom jasno je da je ono lišeno svake postupnosti, koja kao promjena posjeduje dvije krajnosti - onu prije gibanja i onu do koje gibano tijelo kroz proces gibanja dolazi. Nadalje, osnovna odrednica postupnosti je vrijeme, koje kao "prije" i "poslije" prožima i uvjetuje samu promjenu, stoga Toma ističe: "Skupa se dijeli vrijeme i gibanje i ono po čemu prelazi gibanje."⁷⁰

Između nebitka i bitka nema ničeg posrednog zbog toga što bi i to posredno izranjalo iz nebitka u bitak voljom Bitka, odnosno imalo bi bitak i tako izgubilo svoju možebitnu posrednost.

U skladu s gore navedenim mišljenjem možemo zaključiti, da svaka stvar u trenu stvaranja biva stvorena *ex nihilo*, čime je odbačena postupnost stvaranja, koja bi potjecala od neraspoloživosti materije za primanje forme. Kad je materija savršeno raspoložena za primanje forme, primi je u trenu. Kod stvaranja se od materije ništa ne traži, jer i sama biva stvorena s bićem. Biće se promatra kao spoj materije i forme, koji su principi bića, a ne elementi ili sama bića. Ovakvim se misaonim naporom sama materija, ona antička vječna materija, pokazuje neplauzibilnom kao uostalom i sve dualističke koncepcije nastanka svijeta.⁷¹

Razjasnivši utemeljenost stvaranja potrebno je isto tako i razjasniti zbog čega tjelesno biće nikako ne može stvarati. Osnovni argument u prilog nemogućnosti stvaranja od strane tjelesnog bića proizlazi iz njegova djelovanja, a taj je, kako je već navedeno, a sada posebno naglašeno, da tjelesno biće djeluje ukoliko se giba i samo ukoliko giba ono na što djeluje. Svako gibanje se odigrava u vremenu i zato je postupno. Osim toga, navodi Toma, "nijedno tijelo ne djeluje cijelim svojim bivstvom, premda djeluje cijelo, jer svaki djelatelj djeluje po liku po kojem je u zbiljnosti, te će zato samo onaj djelatelj moći djelovati cijelim svojim bivstvom čije je cijelo bivstvo - lik."⁷² Kako je tjelesno biće sastavljeno od forme i materije, jasno je da, zbog svoje sastavljenosti ali i promjenjivosti, ne može stvarati. Tjelesno biće svoje djelovanje vrši dodirujući ono na što djeluje. Kod stvaranja ne može biti dodira jer nema ničeg osim djelatelja, koji stvaranjem omogućuje i dodir.

⁷⁰ CG, II, c. 19.

⁷¹ Suvremeni tomist É. Gilson upozorava da se prihvaćanjem materijalizma nijeće tvorni uzrok, jer je sama materija tvorna supstancija (usp. É. Gilson, op. cit., str. 45).

⁷² CG, II, c. 20.

Omeđivši djelovanje tjelesnih bića isključivo na materijalne stvari, Toma obrazlaže zašto je stvaranje vlastita Božja djelatnost. Prvi razlog pronalazi u poklapanju poretka djelatelja s poretkom djelatnosti. Stvaranje, kao prva djelatnost koja omogućava sve ostale djelatnosti, je vlastito samo Bogu, sveopćem uzroku bitka. Drugi razlog pronalazi u Aristotelovom naučavanju srazmjera učinaka s uzrocima.⁷³ Budući je bitak zajednička vlastitost svih bića, onda je prvo i uzrokovan. Uzrok bitka može biti samo Bog, koji je sam bitak, bezgraničan akt bivstvovanja. Ostali uzroci ne mogu uzrokovati bitak, ali mogu prenositi bit i dovoditi u akt određene potencije bića.

Osim toga "ono što je uzrokovano u okviru neke određene naravi ne može biti prvi uzrok te naravi, nego drugotni i oruđni."⁷⁴ Instrumentalnim uzrokom (*causa instrumentalis*) može se prenijeti narav, ali se ne stvara, te je stoga uvijek u snazi nečeg drugog.⁷⁵ Instrumentom se nešto uzrokuje samo putem gibanja, a stvaranje nije gibanje. Toma nadalje naglašava kako je *causa instrumentalis* "posrednik između prvotnog uzroka i uzrokovanog te dodiruje oboje, pa tako utjecaj prvotnog po oruđu stigne do uzrokovanog".⁷⁶ Da bi ovakvo uzrokovanje bilo moguće neophodno je da ono što biva uzrokovano prima utjecaj prvotnog uzroka, što je kod stvaranja isključeno.

Oslanjajući se na Aristotelovu *Fiziku*, prilagodivši je kršćanskom nauku o Božjem stvaranju svijeta, Toma razlikuje nastajanje po sebi od nastajanja stjecajem okolnosti. Nastajanje stjecajem okolnosti odnosi se na nastajanje onog što je po sebi i prije bilo, dakle na biće koje već jest ali može postati i drugo biće, bilo supstancijalnom promjenom bilo aktualiziranjem vlastitih potencija. Nastajanje po sebi pripisuje se samo Bogu jer je jedino on uzrok bića naprosto, dok ostala bića mogu biti uzrok 'ovog' bića.

Navođenje i obrazlaganje argumenata u prilog stvaranja kao vlastite Božje djelatnosti, Toma zaključuje sljedećom rečenicom: "Prema tome budući da proizvesti biće ne iz pretpostojećeg bića znači stvoriti, treba zaključiti da je stvoriti samo Božja vlastitost."⁷⁷

U nauku o stvaranju *ex nihilo* Bog se prikazuje kao *causa efficiens* cijelog bitka. Njegova vlastita djelatnost je stvaranje, ali i

---

⁷³ Usp. Aristotel, *Fizika*, II, 195 b 25, gdje Aristotel obrazlaže traženja najvišeg uzroka svake pojedinosti.

⁷⁴ CG, II, c. 21.

⁷⁵ Narav instrumentalnih uzroka objašnjava Gilson (usp. É. Gilson, op. cit., str. 101).

⁷⁶ CG, II, c. 21.

⁷⁷ CG, II, c. 21.

održavanje cjelokupnog bitka. Stvaranje je omogućeno nepostojanjem realne razlike između Božje biti i Božjeg bitka.

Nauk o stvaranju konačnu verifikaciju dobiva u polaznoj točki - samoj stvarateljskoj Riječi, objavom poklonjenoj, analogijom prilagođenoj ljudskom govoru, a sačuvanoj u Sv. pismu. Tako su iskon i ishodište Tominog filozofskog nauka o stvaranju pomireni znakom jednakosti, u ovom slučaju prvim riječima Biblije: "U početku stvori Bog nebo i zemlju."⁷⁸

TOMINA METAFIZIČKA DOKTRINA O ODVOJENIM SUPSTANCIJAMA

Aristotelov metafizički sustav utemeljen na hilemorfizmu Toma Akvinski suprotstavlja, ali ujedno i pomiruje s kršćanskim, objavljenim naukom o postanku svijeta i stvorenja u njemu. Hilemorfizam se pokazuje prikladnim u traženju metafizičkog oslonca nastanka, bivanja, ali isto tako i nestanka materijalnih stvari.

Po hilemorfizmu sva su bića sastavljena od jedinstva materije i forme i traju dok traje i to jedinstvo. Razbijanjem jedinstva nestaje i biće kao takvo, bilo da "umire" bilo da postaje nešto drugo.

Ovako shvaćen hilemorfizam ostaje nepromijenjen od Aristotela do Tome Akvinskog. Toma uvodi novinu tvrdeći i dokazujući kako hilemorfizam može biti primjenjiv na pripadnike svih vrsta do čovjeka, na čovjeka djelomično, a na odvojene supstancije nikako. Međutim, to ne zanči da su sva duhovna bića⁷⁹ jednostavna, jer bi onda bila poput Boga. Duhovna bića su složena, sastavljena ne od materije i forme nego od biti i bitka, koji se međusobno odnose kao akt i potencija.

Anđeli ili odvojene supstancije, iako nevidljivi, jesu i kao takvi imaju neke savršenosti. Odvojene supstancije jesu "jer je iz Božje rasporedbe - po kojoj je Bog stvorenim stvarima dodijelio savršenstva što najbolje odgovara njihovom načinu postojanja - slijedilo da neki stvorovi budu na vrhuncu stvari".⁸⁰

Iz ovoga je jasno da su sva umska bića, pa tako i odvojene supstancije, stvorene neposredno od Boga, a potvrdu tome Toma nalazi i u kršćanskoj tradiciji kod Dionizija, koji navodi: "Prvom je uzroku i nadolazećoj dobrosti svojstveno da u zajedništvo sa sobom

⁷⁸ Post 1,1.

⁷⁹ Ovaj izraz obuhvaća ljudsku dušu i anđele (usp. EE, c. 4, n. 25).

⁸⁰ CG, II, c. 14.

pozove bića kako je svakome od njih primjereno”.⁸¹ Time se odbacuje i mišljenje platoničara po kojima se anđeli uspoređuju s idejama, koje daju bitak kao neki drugi bogovi ispod ideje dobra. Toma, nasuprot njima, zaključuje da odvojene supstancije jesu vječne, ali nisu od vječnosti, nego su stvorene tako da više ne mogu izgubiti bitak, ali su ipak stvorene jer nisu bitak.⁸²

Budući da ne znamo kad su anđeli stvoreni, možda bismo mogli postaviti pitanje gdje su stvoreni, ali ni na njega ne možemo dati racionomorfni odgovor “budući da je mjesto nešto tjelesno, osim možda ako mjesto shvatimo kao duhovnu jasnoću kojom ih Bog obasjava”.⁸³ Tjelesnost koja se anđelima pripisuje treba shvatiti samo u analognom smislu kao i mjesto na kojem se nalaze.⁸⁴

Toma navodi kako i samo Sveto pismo anđele smatra nematerijalnim, nazivajući ih silama, stoga zaključuje “što je stvarno, nije sila, nego posjeduje silu, kao što nije bit nego posjeduje bit”.⁸⁵

Odbacivši materijalnost odvojenih supstancija, Toma progovara i o njihovim vlastitostima. Glavna vlastitost svih umskih supstancija je mogućnost mišljenja i djelovanja u skladu s onim što misle, a to je moguće samo činom uma i volje.

Svim stvorenim bićima, pa tako i anđelima je svojstvena težnja za dobrim, koja se kod različitih bića različito i naziva. Kod bića koja nemaju spoznaju težnja se zove prirodna težnja, kod bića koja imaju sposobnost osjetilne spoznaje osjetilna težnja, a kod bića koja misle zove se razumska ili umska težnja, a to je volja. Stoga sva stvorena umska bića, pa tako i odvojene supstancije imaju moć volje. Budući da imaju svoju volju, sama sebe navode na djelovanje, a da bi mogli djelovati moraju po umskoj spoznaji donositi sudove o tome kako djelovati. Nerazumna bića su slobodna u kretanju i djelovanju, ali ne i u prosudbi, dok su razumna slobodna i u prosudbi jer imaju sposobnost slobodne odluke. Prema tome, sva umska bića imaju slobodnu volju koja im dolazi od prosudbe uma.

---

⁸¹ Pseudo Dionizije, *O nebeskoj hijerarhiji*, c. 4, par. 1, PG 3, 177C.

⁸² Toma se nije ovdje mogao pozvati na Sveto pismo, koje nigdje ne spominje stvaranje odvojenih supstancija iz bojazni da ih izraelski puk ne zamijeni za bogove i na taj način učini otklon od Zakona upadom u idolopoklonstvo.

⁸³ *De substantiis separatis*, c. 18.

⁸⁴ Ipak, unutar same kršćanske tradicije bilo je onih koji su naučavali sastavljenost anđela, pa i ljudske duše od materije i forme, kao npr. Bonaventura i Origen (usp. Origen, *Počela*, I, c. 6).

⁸⁵ *De substantiis separatis*, c. 19.

Umsko biće je duhovno jer svako biće djeluje u skladu sa svojom vrstom. Kad bi um bio tijelo, njegova djelatnost ne bi nadmašila razinu tijela, a kako um shvaća mnoge stvari koje nisu tijela, um nije tijelo. Tijelo je konačno, a moć uma je beskonačna u spoznaji. Nadalje, nije moguće ni da se dva tijela međusobno sadrže kad jedan drugog shvaća.

Budući nemaju tijelo, odvojene supstancije su nematerijalne pa se ne mogu sastojati od materije i forme.⁸⁶ Odvojene suspatancije se satoje od biti i bitka i kao takve su uzrokovane od Boga. Jedino je Božji bitak istovjetan sa svojom biti, a ono što njemu pripada po naravi drugima ne pripada nego samo po participaciji. Prema tome, svim bićima bitak pripada po participaciji, a kod odvojenih supstancija je nužno da "bit odnosno odrednica bude u stanju mogućnosti spram postojanja koje prima od Boga".⁸⁷ Tako je u odvojenim supstancijama zbog sastavine biti i bitka prisutna potencija i akt, ali ne i forma i materija. U uzrokovanim, stvorenim supstancijama bitak je akt, a ono u čemu se akt nalazi ili po čemu je ograničen je potencija. Svaka stvar koja na nečemu participira odnosi se na ono na čemu participira kao potencija spram akta.

Kako nisu sastavljena od materije i forme, umska bića su nepropadljiva, jer propada samo ono što je sastavljeno od forme i materije, a umsko biće ostaje i nakon propasti tijela s kojim može biti ujedinjeno.

Međutim, nisu sva umska bića ujedinjena s tijelom i po prirodnom poretku su viša od ljudske duše koja je bitno ujedinjena s tijelom, ali ne propada njegovim gubitkom. Supstancija može biti bez kvantitete dok kvantiteta ne može bez supstancije. Bit supstancije je srazmjerna s vlastitom radnjom, jer je radnja akt suspstancije koja radi. Vlastita radnja umske supstancije je mišljenje, koje se ne obavlja pomoću tjelesnog organa.

Nesavršeni je način mišljenja kad um shvatljivim čini ono što nije shvatljivo samo po sebi. Savršeni je način mišljenja shvaćanje sadržaja koji su po svojoj naravi za um spoznatljivi. Stoga "ako prije nesavršenog bića mora u tom rodu postojati nešto savršeno, onda moraju - prije ljudskih duša koje shvaćaju uzimajući od maštovitih slika - postojati neka umska bivstva koja shvaćaju ono što je po sebi shvatljivo, a ne uzimaju spoznaju od osjetnih stvari, te su zbog toga po svojoj naravi odijeljena od tjelesa".⁸⁸

86 Toma raspravlja o odnosu između forme i materije i dolazi do zaključka da "tvar ne može postojati bez odrednice, ali neka odrednica može postojati bez tvari" (EE, c. 4, n. 25).

87 EE, c. 4, n. 28.

88 CG, III, c. 91.

Odvojene supstancije po svom rodu nadilaze svu tjelesnu narav i u jednoj vrsti nema više jedinki. Budući je materija princip individualizacije, a odvojene supstancije je nemaju, u jednoj vrsti ima samo jedna odvojena supstancija koja u potpunosti iscrpljuje svoju vrstu, jer "njihove odrednice ne ograničava prihvatna mogućnost stvari s kojom bi bile sjedinjene."⁸⁹ Odvojene supstancije se međusobno razlikuju po stupnju participacije na bitku. Na višem stupnju se nalazi ona odvojena supstancija koja je bliže Bogu, pa sadrži i više akta a manje potencije.

Osim ove podjele, u kršćanskoj se tradiciji bila uvriježila i podjela anđela na dobre i zle, pa Toma i o tome progovara. Iako nije u potpunosti razriješio problem zlih anđela,⁹⁰ rješenje naslućuje u naravi koja sama po sebi nikad ne može biti zla, jer je svaka narav dobra, a zla postaje samo pod vidom nekog djelomičnog dobra koje je u protivnosti sa savršenstvom naravi. Stoga zli mogu postati samo vlastitom voljom misleći da ostvaruju neko dobro.

Toma prikazanom metafizičkom doktrinom uspijeva riješiti sve vjekovima nataložene probleme o odvojenim supstancijama unutar kršćanske tradicije. Ne dovodeći u pitanje postojanje odvojenih supstancija Toma zastupa teološki stav, međutim počevši tražiti odgovore na postavljena pitanja služi se filozofskom metodom i terminologijom. I u ovom slučaju uočavamo nesuprotstavljenost razuma i vjere, filozofije i teologije, u otkrivanju istine.

Na putu istine Toma omeđuje Aristotelov hilemorfizam priznavši ga važećim za materijalne supstancije, ali ne i za duhovne. Posebno naglašava da duhovne supstancije, našavši se izvan dosega hilemorfizma, nisu umakli i vlastitoj sastavljenosti - u ovom slučaju od biti i bitka. Budući su umska bića, odvojene supstancije su obdarene razumskim moćima, a u skladu s njima i djeluju.

Savršenije djeluje ona odvojena supstancija koja je bliža svom počelu, rastom aktualnosti i smanjenjem potencijalnosti. Naglašava se i vječnost odvojenih supstancija, ali ne nestvorena vječnost nego stvorena, darovana.

Međutim, možda se ipak najveća vrijednost navedenog nauka ogleda u tome što je Toma poticaj o potrebi raspravljanja o navedenoj temi dobio iz teološke tradicije, da bi je potom obogaćenu i potpuno doradenu prepustio teološkoj ali i filozofskoj spekulaciji koja je do danas nije oborila.

---

⁸⁹ EE, c. N. 30.

⁹⁰ Makar ne u *De substantiis separatis*, gdje završno XX. poglavlje prekida upravo neriješenim problemom.

ZAKLJUČAK

Izložena metafizička promišljanja Tome Akvinskog svjedok su sustavnosti Tomine misli. Tomin je filozofski put otpočeo u 13. stoljeću, a nastavlja se i danas, zahvaljujući životnosti filozofskog sustava utemeljenog na originalnim osnovama, koje Toma nije posudio od svojih prethodnika. Iako se često u djelima poziva na razne autore, ponajviše Aristotela, Toma nije sljedbenik niti jednog tada aktualnog misaonog sustava, ali im nije ni umanjivao važnost, nego je prihvaćao neka njihova pitanja i odgovore. Naime, Toma je bio uvjerenja kako se istina nalazi, doduše nikad u cijelosti, kod mnogih autora i da ne treba ponavljati ono što je tradicija već izrekla, nego se s mjesta na koje je ona došla može slobodno krenuti dalje. Tako Toma u 13. stoljeću uvodi aristotelizam u kršćanski svijet. Glavne oznake Aristotelove filozofije - realnost, racionalnost i logičnost - obilježavaju i Tominu misao. Toma razrađuje i prihvaća Aristotelov nauk u onoj mjeri u kojem je on u suglasnosti s kršćanstvom. U skladu s ovim Aristotelov hilemorfizam ograničava samo na materijalne supstancije, niječe postojanje prve materije i shvaća je kao čistu potencijalnost lišene svakog bitka, ali i raspravlja o osobi, metafizičkoj strukturi bića, participaciji itd.

Toma, iako na put razumske refleksije često kreće potaknut teološkim razlozima, ne poistovjećuje filozofsku istinu s teološkom, premda inzistira na njihovoj suglasnosti. Suglasnost vjere i razuma biva omogućena suglasjem istina, jer jedna istina ukoliko je istina ne negira istinitost druge istine. Razlika između ovih istina je samo u tome što filozofska istina kreće od stvorenja prema Bogu, dok teološka od Boga prema stvorenju i kao takva sadrži pouzdanost i čvrstoću samog Boga.

Tomina metafizika je metafizika bitka "koja postavlja bitak na prvo počelo, apsolutno sigurno, bezuvjetno i nepogrešivo, zamišlja ga na takav način da se njime mogu objasniti, i to samo njime, sve osobine bića danih u iskustvu, u opstojnosti i naravi njihova uzroka".⁹¹

Actus essendi postaje ključ svakog odgovora, odgovora koji svoje utemeljenje ima u onome što jest, odbacivši na taj način sve ono što izgleda da jest. Sva filozofska pitanja svog vremena Toma analizira i rješava u svjetlu bitka. Kako bića nisu istovjetna s bitkom, nego ga

---

⁹¹ É. Gilson, op. cit., str. 71.

dobivaju od Boga, proučavanje metafizike postaje od presudne važnosti za teologiju.⁹²

Svjedok originalnosti, svježine i neprolazne aktualnosti Tomine misli je tomizam, koji svoj zamah dobiva u 19. i 20. stoljeću. Tomina trajna prisutnost u svim vremenima ne iznenađuje jer "Toma misli pameću kojom, *mutatis mutandi*, misle svi ljudi, upotrebljava temeljne kategorije kojima se služe svi ljudi (koliko? kako? zašto? itd.) i umuje u svjetlu načela dovoljnog razloga, uzročnosti, identiteta ili protuslovlja, svrhovitosti, itd."⁹³

Popis kratica Tominih djela citiranih u radu:

ST ..... *Summa theologiae*

CG ..... *Summa contra gentiles*

EE ..... *De ente et essentia*

QDP ..... *Questiones disputate de Potentia*

QDV ..... *Questiones disputate de Veritate*

FOUNDATIONS OF THOMAS OF AQUINO'S METAPHYSICS

Summary

In the article the Author explains the basic metaphysical thoughts of Thomas of Aquino, respecting the modern Tomist's solvings, that have left sediment of the all controversies during the time. Special importance is being given to the metaphysical structure of the creature the analysis of which shows how they are put together - the material ones from substance (*materia*) and form (*forma*) and the spiritual ones from essence (*essentia*) and Being (*esse*) - and inwardly these have not had the sufficient reason to be their own being, since they are not the being but have the being. As they do exist, they have to get their being from the one who is his own being, from God himself. In that way, Thoma brought into radical dependence all the existing about God, who not only gives his being to

---

92 O važnosti metafizike u teologiji usp. B. Dadić, *Metafizika u enciklici Fides et ratio*, u: *Obnovljeni život*, (2000), br. 3, str. 389-397.

93 J. Kuničić, *Sv. Toma spaja vremena*, u: *Obnovljeni život*, 4 (1974), str. 307.

all that exist, but keeps all in existence by letting all that exist to participate in his own being. Uniting Aristotle's Pure Act and Platon's idea of participation with Christian teaching about creatio ex nihilo, he created his own original teaching, representing himself as a tireless searcher of the truth.